

**VAYRONKOR G'OYALAR VA ULARNING JAMIYAT RIVOJIGA
ZARARLI TA'SIRI**

Jizzax davlat pedagogika universiteti “Falsafa, tarbiya va huquq ta’limi”

*kafedrası o’qituvchisi **J.X.Shodiyev***

JDPU “Milliy g’oya, ma’naviyat asoslari va huquq ta’limi” yo’nalishi 3-

*bosqich talabasi **Salima Fozilova***

Qadimgi va o'rta asrlar tarixidan, zamonaviylikda olingan saboqlar shuni ko'rsatadiki, dunyoda mavjud bo'lgan g'oyalar va ideologiyalar inson yuragidagi ikki his-tuyg'udan kuch oladi - yaratuvchanlik yoki buzilish istagidan. Insoniyat tarixi - bu g'oyalar va ideologiyalarning paydo bo'lishi, amaliy ravishda amalga oshirilishi va bir-biri bilan aloqalarining uzluksiz jarayonidir. Ushbu jarayonda g'oyalar bir-biridan farq qiladi, chunki ular hukmron kuchlar va hokimiyat organlari tomonidan qaysi maqsad va vazifalar ko'zda tutilganiga qarab shakllanadi. Yaratuvchan g'oyalar yuqori maqsadlar va sharaflı niyatlar asosida yotadi, aksincha, buzilish g'oyalari xalqlarni va davlatlarni inqirozga olib keladi, insonni qullikka olib boradi va hayotni pastkashlikka aylantiradi. Odamlar beparvolikka berilganida, yaratuvchanlik istaklari zaiflashganda, ziyonli va halokatli ideologiyalar kuchga kirishi mumkin.

Millatlar va milliy muammolar siyosiy munosabatlarning shakllanishida juda muhim rol o'ynaydi. Millatlar va ularning rivojlanishi barqaror davlatlarning asosida yotadi, va aksincha, tarixiy tajribalar shuni ko'rsatadiki, davlatlar ko'pincha milliy yoki supermilliy birliklarga asoslangan holda parchalanadi.

Ekstremizm (lotincha "krajniy") - bu turli-tuman va qarama-qarshi hodisa bo'lib, ekstremal fikrlarga va choralariga sodiqlikni, o'z siyosiy maqsadlariga erishish uchun eng murakkab va shafqatsiz vositalardan foydalanishni anglatadi, shu jumladan diniy ekstremizmni. I. Karimov bu oqimning reaksion mohiyatini ochib, hozirgi kunda ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashda eng muhim vazifa aholi, ayniqsa, yoshlar o'rtasida tushuntirish va tarbiya ishlarini chuqur o'ylangan tarzda

tashkil etish ekanligini ta'kidlagan. "Biz, - dedi I.A. Karimov, - dinning aholini oliy ruhiy, axloqiy va ma'naviy qadriyatlarga, tarixiy va madaniy merosga jalb qilish rolini davom ettirishini istaymiz. Lekin biz hech qachon diniy shiorlarning siyosiy hokimiyat uchun kurash bayrog'iga aylanishiga yo'l qo'ymaymiz". Ushbu so'zlar diniy g'oyalarni terrorchilar tomonidan o'z siyosiy maqsadlari uchun "diniy kartani o'ynash" urinishlaridan ajratib turadi. Insoniyat tarixida, shu jumladan O'zbekiston tarixida, zo'ravonlik va buzilish asosida yaratilgan g'oyalar va ideologiyalar natijasida ko'plab achchiq sahifalar mavjud.

Boshqa bir halokatli ideologiya turi - irqchilikdir. Bu Janubiy Afrikada uzoq yillar davomida amalga oshirilgan qattiq irqiy diskriminatsiya va segregatsiya - apartheiddan o'z ifodasini topdi. 1865 yilda AQShda tashkil etilgan "Kukluxklan" terroristik tashkilotining faoliyati ochiq irqchi xarakterga ega. Uning asosiy maqsadi qora tanli amerikaliklarning fuqarolik huquqlariga qarshi kurash va ularni mamlakatdan chiqarib yuborishdir.

Boshqa bir irqchilik shakli - G'itlarning nazizmi insoniyat uchun dahshatli fojia bo'lib qoldi. G'itler tomonidan 20-asrning boshlarida tashkil etilgan milliy-sotsialistik partiya Germaniyaning "toza" nemis irqi - haqiqiy ariylar yetakchilik qilishga tayyor ekanligini e'lon qildi. Nemis fashistlari "kamchilik" deb ataladigan butun xalqlarni pastga olishdi. Fashizm, Ikkinchi jahon urushini boshlagan, 50 milliondan ortiq insonning hayotini olib ketdi. Bizning mamlakatimiz ham ushbu fojiali voqealardan azob chekdi.

Siyosiy terrorizm XIX asrda paydo bo'lgan, lekin XX asrda keng tarqaldi. Zamonaviy siyosiy terrorchilarning birinchi avlodlari orasida G'arbiy Germaniyadagi "Qizil armiya" fraksiyalari, Italiyadagi "Qizil brigada", Ispaniyadagi bask tashkilotlari, Shimoliy Irlandiyadagi "Inqilobiy ozodlik armiyasi", Perudagi "Yorqin yo'l" va boshqalar bor. So'nggi yillarda terrorizm markazlari dunyoning o'nlab mamlakatlarida, jumladan, bizning yosh davlatimiz bilan chegaradosh mamlakatlarda paydo bo'ldi.

Terroristik kuchlar bevosita mustaqil O'zbekiston qarshisida to'planmoqda. 1999 yil fevralida Toshkentda sodir bo'lgan voqealar, 2000 yilda Afg'onistondan

terroristik guruhlarining bostirib kirishi, bizning mamlakatimizni xalq tomonidan tanlangan demokratik yangilanish va taraqqiyot yo'lidan burish uchun haqiqiy urinishlar ekanligini ko'rsatadi.

Hozirgi kunda xavfsizlik tahdidlari, nafaqat butun dunyoga, balki O'zbekistonning o'ziga ham, siyosiy ekstremizm, shu jumladan diniy jihatdan ekstremizm, buyuk davlat shovinizmi va agressiv millatchilik ko'rinishida xavf tug'dirmoqda. Yangi halokatli siyosiy kuchlarning o'z ideologik sxemalarini kuch bilan joriy etishga intilishi, siyosiy beqarorlikni keltirib chiqaradi va mojarolar hamda mintaqaviy urushlarni qo'zg'atadi. Islom Karimovning ta'kidlashicha, "hozirgi paytda, ko'plab sinovlar, ofatlar, fojialar, urushlar va repressiyalar bilan o'tgan asr tugash arafasida, insoniyat yangi ming yillikning eshigida turib, eski va yangi ideologiyalar o'rtasidagi kurash yana bir bor tez sur'atlar bilan davom etmoqda". Turli xil, ba'zan mutlaqo qarama-qarshi dunyoqarashlar, siyosiy, milliy, diniy oqimlar va sektalar o'rtasidagi munozaralar ko'pincha munozaralardan tashqariga chiqib, huquqiy to'qnashuvlarga sabab bo'ladi.

Millatchilik dastlabki ma'nosida insonlarning o'z millatiga sodiqligini, bu esa fuqarolik va mamlakat rahbariga sodiqlik sifatida tushunilgan. Frantsuz inqilobidan so'ng bu tushuncha qayta ko'rib chiqildi. Milliy manfaatlar o'z davlatining farovonligi uchun boshqa mamlakatlarning manfaatlarini qurbon qilishga olib keladigan asosiy o'ringa chiqdi. Millatchilik ideologiya, siyosat va ijtimoiy-psixologik qarash sifatida tovar ishlab chiqarish va bozor iqtisodiyotining rivojlanishi natijasida paydo bo'lgan.

Millatchilikning ma'lum darajada oldingi bosqichi ksenofobiya hisoblanadi. Xalqaro muloqotdagi salbiy munosabatlar - bu insoniyat tarixiga chuqur kirib boradigan hodisa. Qadimgi zamonlarda ham axloqiy va axloqsiz, yorqin va qorong'u, go'zal va xunuk, haqiqat va yolg'on - bularning barchasi insonlar faoliyatidan kelib chiqishi ma'lum edi.

Ko'plab adolatsiz harakatlar ma'lum bir foyda olish, hokimiyatga ega bo'lish, hududni kengaytirish, mulkni oshirish, jamiyatda obro'li o'rin egallash maqsadida amalga oshiriladi. Biroq, bunday harakatlarning oqibatlari haqida ko'pchilik

o'ylamaydi.

Har bir xalq tarixi yaxshilik va yomonlik, adolat va adolatsizlik o'rtasidagi tarafdorlar va qarshilar o'rtasidagi to'qnashuvlar bilan to'la. Mo'jizaviy tarzda, Muso, Iso, Budda va Konfutsiy ming yillar oldin o'rgatganidek: odamlar o'rtasidagi nafrat ularni ajratadi, muhabbat esa birlashtiradi.

Eng yaxshi hayot manbalarini egallash uchun kurash insoniyat jamiyatining paydo bo'lishi bilan birga boshlangan. Davlatning paydo bo'lishi, ijtimoiy tengsizlik va ijtimoiy to'qnashuvlar bilan birga, bu qarama-qarshilik kuchayib, turli shakllarni qabul qila boshladi. Adolatsizlikni oqlovchi, o'z xarakterini boshqa xalqlardan ajratib ko'rsatishga intiladigan g'oyaviy aksessuarlar va usullar to'plami shakllana boshladi.

Dunyoda hech bir millat yo'qki, u milliy ongga ega bo'lmasin, o'zining insoniyat tarkibidagi individualligini "biz" va "ular" tamoyili asosida his qilmasin va boshqa millatlarning mavjudligini tan olmasin. Milliy ong va o'z-o'zini anglash - bu yaxlitlikni dialektik jihatdan inkor etishdir. Jamiyatning g'ayriinsoniyligi va shu bilan birga o'z millatidagi umumiy insoniylikni tan olish. Milliy va umumiy insoniylik o'rtasida ob'ektiv dialektika mavjud. Millatchilik - bu "bizning millatimiz barcha boshqa millatlardan ustun" degan ishonchdir, "biz barcha boshqalardan aqlliyoq, dono, harakatli va tezkormiz". Shundan kelib chiqib, buyuklik istagi, "biz boshqa xalqlar bilan teng huquqli bo'la olmaymiz", "biz boshqa xalqlar ustidan hukmronlik qilish huquqiga egamiz" degan talabni legitimlashtirish. Millatchilik - bu egoistik motivlar asosida milliy va umumiy insoniylik o'rtasidagi haqiqiy munosabatlarni qasddan buzishdir. Bu xalqlar, tillar, madaniyatlar o'rtasida tenglik tamoyilini inkor etishdir, bu esa bir xil hurmatga loyiqdir.

Millatchilik - bu xalqlar milliy o'ziga xosligini absolutlashtirish, oddiy umumiy insoniy qadriyatlarni inkor etish, o'z millatida faqat farqni ko'rish va insoniyatda istisno sifatida ko'rsatishga intilishdir. Millatchilik - bu o'z millatini umumiy insoniylikdan sun'iy ravishda ajratishdir, bu esa milliy tuzilmaning zaruriy komponenti hisoblanadi, bu o'z milliy va boshqa millatlarga nisbatan nisbatsizlikdir, bu esa milliy qadriyatlarni hurmat qilishni milliy istisnolikka, boshqa xalqlar ustidan

ustunlikka aylantiradi. Shuning uchun XX asrning buyuk nazariy fizigi A. Eynshteyn, antifashistik harakatda ishtirok etib, millatchilik - bu insoniyatning qizami ekanligini anglagan. Tibbiyotda har bir kasallik tadqiqot obyekti bo'ladi va u bilan kurashish usullari o'rganiladi. Millatchilik kabi jamiyatda xavfli kasallik sifatida, afsuski, hozirgacha alohida ilmiy soha shakllanmagan.

"Millatchilik" atamasi xalqlar o'rtasida ishonchsizlikni keltirib chiqaradigan va insonlarni boshqa xalqlar milliy qadr-qimmatini kamsitishga, qonli mojarolar va urushlarda ishtirok etishga undaydigan hodisalarning kompleksini ifodalaydi. Ushbu atama millatlar o'rtasidagi munosabatlarda salbiy hodisalar guruhini aniq va aniq umumlashtirilgan tasavvur beradi. "Millatchilik" atamasi, uning tushunilishi nuqtai nazaridan, millatlarning huquqiy tengligini, ularning suveren huquqlarini hurmat qilishga yo'naltirmaydigan millatchilik ta'riflariga qarshi muqobil hisoblanadi va har qanday millat o'z tabiatida millatchi, turli millatlar o'rtasidagi qarama-qarshiliklar, to'qnashuvlar va urushlar fojiiy ravishda muqarrar ekanligini, millatchilik esa kuchli yovuzlik ekanligini ifodalaydi.

Millatchilikni xarakterlashda turli epitelar ishlatiladi: ma'rifatli, tsivilizatsiyalangan, xushxulq, ijodiy, yaratuvchan, taraqqiyparvar, agressiv bo'lmagan, vatanparvar. Ushbu ifodalarda eng yaxshi holatda - boshqa xalqlar bilan bog'liq adolatsizlikning maxsus ko'rinishini ta'kidlash mavjud, bu esa nafrat va kamsitishga olib kelmaydi, eng yomonida - bu siyosiy tovarning yorlig'i, xalqlar o'rtasidagi munosabatlarda amoralizmni yopish, milliy istisnolikka bo'lgan hissiyotlar va kayfiyatlarga nisbatan axloqiy hushyorlikni pasaytirishdir, bu esa har qanday millatchilikning alfa va omegasidir.

Millatchilik, har qanday ijtimoiy hodisa kabi, millatlararo muloqotda ijtimoiy sub'ektlarning harakatlari orqali namoyon bo'ladi. Millatchilik guruhi o'zining markaziy nuqtasi va periferiyasi, rahbarlari, nazariyotchilari, ovoz chiqaruvchilari, faol va passiv tarafdorlari bilan ajralib turadi. Ushbu guruh, turli millatlar o'rtasidagi munosabatlarda ijtimoiy nazoratni amalga oshirish uchun keng ko'lamli vositalarga ega.

Millatchilik odatda to'g'ridan-to'g'ri ko'rinmaydi, balki milliy manfaatlar,

milliy g'urur va qadr-qimmat kabi ko'rinishlarda namoyon bo'ladi. Milliy o'zlik, milliy his-tuyg'ular va g'urur mavjudligi millatchilik guruhining aholi bilan aloqalarini kengaytiradi. Millatchilikning ta'siri shunchalik kuchli bo'ladiki, u hatto aqlli odamlarni ham o'ziga tortadi va ularning axloqiy hushyorligini pasaytiradi. Millatchilik siyosiy kurashda ommani mobilizatsiya qilishning kuchli omilidir.

"Millatchilik" atamasi, millatlararo munosabatlarda adolat va axloqiy normalarning buzilishining turli shakllarini ifodalaydi. Bu atama ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, davlat, huquqiy, axloqiy va ijtimoiy-psixologik nazariyalarda keng qo'llaniladi. Ushbu nazariyalar va siyosiy oqimlar millatlararo tenglikni tushunishga ta'sir ko'rsatadi.

Millatchilikning kelib chiqishi, uning tushuntirilishi va ijtimoiy funksiyalari bo'yicha doimiy munozaralar mavjud. Millatchilikni tushunishdagi farqlar nafaqat ijtimoiy bilim darajasiga, balki milliy masalada odamlarning ijtimoiy-siyosiy afzalliklariga ham bog'liq. Millatchilikka oid ko'plab ta'riflar mavjud. Ba'zi ta'riflar adolat normalarini e'tiborsiz qoldirgan nazariyalarga asoslanadi va millatlararo muloqotdagi amoral hodisalarni qoralashga yo'naltirilmagan.

Ba'zi mualliflar millatchilikni boshqacha tushunishadi: birinchi guruh uni aniqlash imkoniyatini inkor etadi, ikkinchi guruh esa uni axloq va siyosatda neytral hodisa deb hisoblaydi. Uchinchisi, millatchilikning ijobiy yoki salbiy bo'lishi mumkinligini ta'kidlaydi. Ushbu ta'riflarning barchasi bir umumiy xususiyatga ega: millatchilikni boshqa hodisalardan ajratib turuvchi muhim belgilar ko'rsatilmagan.

Ba'zi mualliflar, masalan, amerikalik olimlar B. Shayfer, L. Doubo, R. Emerzon va R. Strauss-Hupe, millatchilikni vatanparvarlik bilan tenglashtiradilar. Ular millatchilik va patriotizm o'rtasida tenglik belgisini qo'yadilar. A.S. Pushkin esa "so'zlarning to'g'ri ishlatilishi rus jamoatchiligining fikrini boshqarishga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir qiladi" deb ta'kidlagan.

Millatchilik ko'plab ta'riflarda millatlararo tenglik prinsiplari buzilishining foydali ekanligini tan olishadi va millatchilik bilan patriotizm o'rtasidagi farqni ko'rsatmaydilar. Millatchilik - bu millatlararo munosabatlardagi salbiy hodisalarni umumiy ifodalashdir.

XVIII asr oxirigacha millatchilikni adolat va adolatsizlik o'rtasida ajratish uchun terminlar ishlab chiqilmagan. Ijtimoiy bilimlar rivojlanishi davomida milliy va millatchilik, millatchilik va patriotizm o'rtasidagi farqlarni aniqlash uchun belgilangan belgilar to'plami shakllandi. XXI asr arafasida ham ko'p odamlar bu tushunchalarni ajratishda qiyinchiliklarga duch kelmoqda.

Millatchilik tushunchalari va terminlari tasodifiy yoki ixtiro qilingan emas. Ular uzoq muddatli kuzatishlar natijasida shakllangan va mantiqiy usullar bilan mustahkamlangan. Millatchilikning muhim xususiyatlarini aniqlash va ularning takrorlanishini o'rganish ilmiy tadqiqotning asosiy yo'nalishlaridan biridir.

Millatchilik har qanday ijtimoiy hodisa kabi o'zining tuzilishi va ichki qonunlari bilan ajralib turadi. Unga dunyoqarash, ideologiya va milliy masalalardagi ijtimoiy-psixologik qarashlar kiradi. Har bir millatchilik shakli o'zining mukammal tuzilishi bilan bir butun sifatida namoyon bo'ladi. Bu amerikalik, nemis, yapon, rus, tatar, serb, norvegiya va boshqa millatchilik shakllarini ajratishga imkon beradi.

Millatchilikning har bir shakli o'ziga xos elementlarga ega bo'lib, ularning o'zaro ta'siri muhim ijtimoiy masalalardan biridir. Ushbu masalalarni o'rganish, millatchilikning turli ko'rinishlarini tushunish uchun zaruriy ma'lumotlarni taqdim etadi.

Natsionalizm — bu ilmiy bilish obyekti sifatida murakkab fenomen. Har qanday nacionalizmda milliy istisnochilikning ideologik va psixologik fenomeni mavjud bo'lib, bu o'z millatining xalqaro oiladagi o'ziga xos rolini va tarixdagi o'ziga xos missiyasini "oqlaydi". Shuning uchun, bu millat uchun maxsus huquqlar va turli ijtimoiy imtiyozlar talab etiladi. Nacionalizmning asosiy g'oyasi shundan iboratki, millatlar o'rtasida tenglik bo'lmaydi va bu g'oya uning funksional tizimining elementlarida rivojlanadi.

Nacionalizmning asosiy elementlariga quyidagilar kiradi:

Milliy egoizm: o'z millati uchun foyda izlash, boshqalar millatlarning manfaatlarini e'tiborsiz qoldirishga olib keladi.

Ishonchni rad etish: ba'zi millatlarga nisbatan ishonchni rad etish.

Millatlar o'rtasida ishonchsizlikni tarqatish: bu, axloqiy va intellektual

jihatdan pastligi haqidagi miflarni tarqatish orqali amalga oshiriladi.

Qarshilik va nafrat: ayrim millatlarga nisbatan ochiq nafrat va kamsitish.

Taklif qilingan ta'rif, albatta, o'rganilayotgan fenomenning barcha xususiyatlarini qamrab olmaydi. Uning etimologik va mazmuniy, ilmiy va oddiy tushuntirishlari har xil darajada rivojlangan. Shubhasiz, ko'plab terminlar qayta talqin qilinadi, ba'zilar esa faqat muallifning shaxsiy variantlari sifatida qoladi.

Nacionalizm — bu ilmiy bilish obyekti sifatida murakkab bir fenomen. Uning barcha qirralari, ularning cheksiz soni, ilmiy tadqiqotlar tomonidan o'rganilmagan. Nacionalizmning tabiati, uning demokratiya anti-qiymatlari bilan bog'liq tizimi, boshqa hodisalar bilan bog'lanishning xilma-xil shakllari haqidagi bilimlarimiz juda cheklangan. Biz bilmaydigan narsalar esa cheksizdir.

Shovinizm (fransuzcha: chauvinisme) — nacionalizmning ekstremal shakli bo'lib, milliy istisnochilikni tarqatadi; bir millatning manfaatlarini boshqa millatlarning manfaatlariga qarshi qo'yadi. Bu termin 1831 yilda Fransiya I. va T. Konyaerlarning "Uch rangli kokarda" komediyasida paydo bo'lgan. Shovinizm, turli millatchilik ekstremizmlarini ifodalash uchun ishlatiladi.

Katta davlat shovinizmi — bu ba'zi yirik millatlarning o'zining istisnoiy hukmronligini o'rnatishga intilishi. Bu hodisa ko'p millatli imperiyalarda va atrofdagi hududlarda o'zini namoyon qiladi. Katta davlat shovinizmi, ko'pincha, imperiya tomonidan bosib olingan millatlarning madaniyati va tilini kamsitish orqali o'zini namoyon qiladi.

Diniy fanatizm, jamiyat hayotining bir qismi sifatida, ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy inqirozlar davrida paydo bo'ladi. Diniy fanatizm, ko'pincha, o'z manfaatlarini amalga oshirish uchun ishlatiladi va bu, o'z navbatida, jamiyatda keng qamrovli beqarorlikni keltirib chiqaradi. Diniy fanatizmning misollari orasida "Aum Shinrikyo" sektasi va radikal vaxobiylik oqimlari mavjud.

Nacionalizm, katta davlat shovinizmi va diniy fanatizm — bu jamiyat uchun jiddiy tahdidlardir. Ular urushlar, zo'ravonlik va madaniy qadriyatlarning pasayishiga olib kelishi mumkin. Ushbu hodisalarni tushunish va ularning ildizlarini o'rganish, ilmiy jamoatchilik va jamiyat uchun muhim vazifadir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Anderson, B. (1983). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*.
2. Smith, A. D. (1991). *National Identity*.
3. Gellner, E. (1983). *Nations and Nationalism*.
4. Hobsbawm, E. J. (1990). *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality*.
5. Kymlicka, W. (1995). *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*.
6. Breuilly, J. (1993). *Nationalism and the State*.
7. Van Evera, S. (1994). *Causes of War: Power and the Roots of Conflict*.
8. Huntington, S. P. (1996). *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*.
9. Juergensmeyer, M. (2000). *Terror in the Mind of God: The Global Rise of Religious Violence*.
10. Zizek, S. (2002). *Welcome to the Desert of the Real*.